

KARAÇAY-MALKAR DESTANLARI

Canan SELVİ KANOĞLU*

Dünya üzerinde yer alan bütün Türk boylarına ait olan ve sözlü edebiyatın en önemli temsilcisi sayılan destanlarda bu boyların inançları, gelenekleri ve dil özellikleri yaşatılmaktadır.

Destani eserler, yalnızca tarihte yaşanmış ve yaşadığına inanılan kahramanların gösterdikleri başarıları, yaptıkları fetihleri ve kazandıkları zaferleri anlatmazlar. Bu proje çerçevesinde yayımlanan destanlarda yenilgiler, göçler, ihanetler, dostluklar gibi Türk boylarının çeşitli dönemlerde yaşadığı acılar, sıkıntılar ve sevinçler de geniş ölçüde yer almıştır.

Destanlar geçmişle gelecek arasında uzun bir köprü görevini de yerine getiriler. Geniş bir coğrafyada Türk kültür birliğinin yaşandığı döneme kadar derinleştikleri görülmektedir.

Bu destanları Türkiye Türkçesine kazandırmak, bir külliyyat oluşturmak ve günümüz edebiyatına malzeme sağlamak amacıyla bir proje hazırlanmıştır.

Destanlar; bireyden aileye, aileden topluma ve toplumdaki devlete uzanan bütünlüğün anlatıldığı eserlerdir. Onlarda Türk insanın eşyayı, doğayı, dünyayı nasıl algıladığı ve yorumladığı görülür. Bu algılama ve yorumlamalar “destan sanatı” adını verdiğimiz çerçeveyi oluşturmuştur. Bu sanatı oluşturan sanatçılar tarih boyunca farklı coğrafi alanlarda yetişmişler ve yetiştikleri devir ve coğrafyaya göre “bahşi”, “akın”, “ozan”, “jırav”, “âşık” gibi adlar almışlarsa da onların hepsi “destancı” ortak adını alarak, bütün Türk boylarında yaşatılan ortak bir geleneğin temsilcileri olmuşlardır.

Dünyada ciddi bir biçimde destan araştırmaları ve çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır. Pek çok toplumun sözlü destanları Homeros başta olmak üzere,

---

* Türk Dil Kurumu Uzmanı

farklı şairler ve bilim adamları tarafından derlenip yazıya geçirilerek, günümüze kadar ulaştırılmıştır. İlk çağlardan itibaren yazıya geçirilen destanlar daha sonraki dönemlerde ve özellikle de “Aydınlanma Dönemi”nde yapılan yenilikler için beslenme kaynakları olarak kullanılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise sözlü veya yazılı destanların millî kimlik oluşturmada ve kimliğin tanınmasında ciddi biçimde kullanıldığını görürüz. Örneğin, İngilizlerin “Beowul” destanı, Almanların “Nibelungenlied” destanı, İskandinavların “Sagalar”ı gibi pek çok destani eser 19. yüzyıl batı dünyasındaki kimlik arayışında kullanılan temel kaynaklardan olmuştur. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında da millî destanlar” millî kimlik oluşturmada aynı şekilde etkili olmuştur. Özellikle Finlilerin “Kalavela” destanı bu konuda en tipik örnektir.

Köklerini arayan batılılar 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ciddi arkeolojik kazılar ve antropolojik araştırmalarla dil ve tarih kaynaklarını keşfetmeye çalışırken, diğer taraftan da sözlü ve yazılı geleneklerindeki destanları kullanarak kendi kimliklerini çıkarmışlar, tarihlerini yeniden yazmışlardır.

Batı coğrafyasındaki okullarda tarih ve millî kültür bilinci bu destanlardan beslenmekte özellikle görsel eserlerin yaygınlık kazandığı günümüzde Avrupa ve Amerika yapımı pek çok film ve dizi filmlerde destani eserler işlenmekte ve bu tür yapımlar “Klasik Eserler olarak adlandırılmaktadır.

Bu düşünceden hareketle “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi” adıyla bir proje başlatılıp Türkiye’de adı bile duyulmamış Türk boylarının destanlarını Türkiye Türkçesine kazandırılması düşüncesiyle çalışmalara başlanmıştır.

Bu tasarı ilkin T.C. Cumhurbaşkanlığı makamına sunulmuş, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bu projeye destek vererek Türk Dil Kurumu aracılığıyla yürütülmesini istemişlerdir. 1997 yılında da proje hükümet tarafından da kabul edilerek Devlet Planlama Teşkilatının Destek Programı’na alınmıştır.

20-22 Kasım 1997 tarihlerinde Türk Dil Kurumunda bir danışma toplantısı yapılarak ilkeler tespit edilmiştir ve bu ilkeler bir “Kılavuz Kitap” hâlinde yayımlanmıştır.

Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere bütün Türk boylarının her birinin akademi veya üniversitelerinden biri “merkez” seçilerek projede görev alacak bilim adamlarının belirlenmesine başlanmıştır. Buralardaki çalışmaların tek elden yönetilmesi için Türk Cumhuriyetlerine gidilerek belirlenen merkezlere “koordinatör” atanması sağlanmıştır. Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasında o lehçe üzerinde çalışan bilim adamlarından da yararlanılmıştır.

Prof. Dr. Fikret Türkmen yöneticiliğinde yürütülen projede Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Eski Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. İsmail Parlatur, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın ve Prof. Dr. Fatih Kirişçioğlu Yürütme Kurulu üyesi olarak görev almışlardır.

Son aşamaya gelen projede bugüne kadar 34 eser yayımlanmıştır. Bir bu kadar eserde baskı ve hazırlık aşamasındadır.

Bu birbirinden önemli eserleri Türkiye Türkçesine kazandırdıkları ve tanıttıkları için başta Türk Dil Kurumuna ve emeği geçenlere teşekkür ederiz.

***Karaçay-Malkar Destanları* (Hızl. Doç. Dr. Ufuk Tavkul), Ankara 2004, 551s., TDK yayımları: 840, Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi Yayımları: 4**

Epik bir karakter taşıyan destanlar kahramanları ve onların kahramanlıklarını konu olarak alırlar. Savaşlar, göçler, halklar, etnik gruplar, bu hatıraların unutulmadan gelecek nesillere aktarılması için bunlar destanlaştırılır.

Halk edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi destanlarda da gerçek hayattan kesitler yer alır. Kaynağı büyük ölçüde mitoloji olan destanlarda fantastik öğeler, tasvirler yer alsa da yakın dönemlerde oluşmuş destanlarda daha gerçekçi bir tavır ve karakter ön plana çıkmıştır.

Geçmişle geleceği birbirine bağlayan destanlar milletlerin geçmişten güç almalarını ve geleceğe umutla bakmalarını sağlarlar.

Karaçay-Malkar halkı destanlara “cır”, destan şiiirlerine de “cırçı” adını verir. Kafkaslara özgü destan söyleme geleneğinin en canlı biçimin yaşatıldığı Karaçay-Malkar’da destanlar makamla ve destanı söyleyen halk şairine eşlik eden bir koro ile birlikte söylenir. Halk şairi destanı söylerken, koroyu oluşturanlar yalnızca sesleriyle destana vokal yaparlar. Buna “ejüv” denir. Bazen destan şairi elindeki sopayı yere vurarak çıkardığı ritim eşliğinde bazen de “kıl kobuz” adı verilen bir tür kemençe veya “sıbzığı” adı verilen kaval eşliğinde destan söyler.

Bu destanlar Kafkasya halklarının ayrılmaz bir parçası olan Karaçay-Malkar halklarının da savaşlar, mücadeleler, acılar, kederlerle geçen yüzlerce yıllık hayat hikâyesidir.

Karaçay-Malkar Türkleri

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlar, tarih süresince Kafkasya’da hâkimiyet kuran İskit, Hun, Bulgar, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır.

Yaşadıkları bölge doğuda Çerek Irmağı’nın kaynak havzasından batıda Laba Irmağı’nın kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas Dağları’nın en sarp ve yüksek bölümünü getiren meydana getiren dağlık arazidir.

Karaçaylar ve Malkarlar birbirinden farklı iki halk değil aynı dili, kültürü ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur.

Sovyetler Birliği döneminde ikiye ayrılan Karaçay-Malkar halkı günümüzde iki ayrı bölgede varlıklarını sürdürmektedirler. Karaçaylılar Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde, Malkarlılar ise Kabardin-Balkar Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar.

Nart Destanları

Karaçay-Malkar folklorunun en önemli bölümlerinden birini, Kafkas halklarının mitolojisi olarak da adlandırılan Nart destanları oluşturmaktadır.

Kafkas mitolojisine göre Nartlar bugünkü Kafkasya halklarının ataları sayılan efsanevi bir halktır. Destanlarda anlatıldığına göre Nartlar, atı evcilleştirmişler, demiri bulmuşlardır. Kültüre yaptıkları bu katkının yanı sıra aynı zamanda mertlikleriyle, kahramanlıklarıyla da Kafkas kültürünün sembolü olmuşlardır.

Kafkas halkları arasında bugüne değin Nart destanlarının kökeni ve ortaya çıkışı tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Adige ve Abhazlar bu destanların asıl sahiplerinin kendileri olduklarını iddia ederlerken, İran kökenli Osetler de bu destanların kendilerinin olduğunu ileri sürmektedirler. Karaçay-Malkarlar ise Nart destanlarının göçebe-savaşçı motifleriyle dolu olduğunu, dolayısıyla bu destanların asıl sahiplerinin Adige-abhaz gibi yerleşik halklar değil, Kafkasya'ya kuzeyden gelen göçebe savaşçı Kimmer, İskit, Kıpçak gibi Türk kavimlerinin torunları olan Karaçay-Malkarlılar olduğunu belirtmektedirler.

Kafkas halkları arasında yaşayan Nart destanları farklı dış unsurlardan etkilenecek değişmiş ve zenginleşmiştir. Adige, Abhaz Nart destanlarının bazı motifleri eski Yunan mitolojisi ile benzerlik gösterirken, Karaçay-Malkar Nart destanlarının Altaylara ve Eski Türk mitolojisine yakınlığı dikkat çekmektedir.

Karaçay-Malkar destanları çoğunlukla nazım (cır) şeklindedir. Kahramanları başlıca şu adları taşırlar:

Örüzmek, Sosurka, Sosuruk, Davat, Debet, Sibilçi, Alavgan, Fuk, Karaşavay, Batirez, Cönger, Şırdan, Açemez, Aymuş, Gezoh, Satanay, Bihçe, Sozuk, Bolat Himiç, Raçıkav, Çüyeldi, Çüyerti, Bora Batır.

Destanlarda Debet'in Yer Tanrısı ile Gök Tanrısı'nın oğlu olduğu, Satanay Biyçe'nin annesinin ay, babasının güneş olduğu, Örüzmek'in gökten düşen bir kuyruklu yıldızın içinden çıkarak, kurt sütü içerek büyüdüğü anlatılmaktadır. Olağanüstü şekillerde doğan bu Nart kahramanlarının doğaüstü güçleri vardır. Debet'in kalbi kan ve ateştir. O ateşin, taşın ve hayvanların dillerini bilir.

Debet

Nart destanlarında Nartlara demirciliği öğreten ve onlara demirden silahlar yapan kahramanın adıdır. İnanişe göre gökte kayan ve parlayan yıldızlar Debet kızgın demir döverken havaya uçuşan kıvılcımlardır. Nart destanlarında bununla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır:

Nartların usta demircisi olan Debet yeryüzüne olağanüstü biçimde doğarak, mucizevi bir şekilde kalmıştır. Destanda şu şekilde anlatır:

“Çok eskiden mağralarda yaşarken Gök Tanrısı, Yer Tanrısı ile evlenmiş, gök gürleyip bu yer hamile kalmış, dokuz yıl dokuz gün sonra o hamile olarak durmuş yer yarılıp Debet doğmuş.”

Karaçay-Malkar Nart destanlarında Debet’in doğumunu anlatan bir başka hikâyede, onun annesinin adını “Akbiyçe” olduğu, babasının ise gökten inip Akbiyçe’yi hamile bırakan bir melek olduğu anlatılır.

Nart destanlarında Debet’in kendisi gibi atı da olağanüstü özelliklere sahiptir. Kafkas dağlarını bir sıçrayışta geçer, burun deliklerinin birinden çıkardığı rüzgârla ırmakları dondurur, diğeriyle de yakıcı dumanlar çıkartıp buzları eritir, yaz mevsimini getirir.

Örüzmek ve Satanay Biyçe

Debet bir gün dağlarda gökten bir yıldızın kayarak yeryüzüne düştüğünü görür. Üç gün üç gece yürüyerek yıldızın düştüğü yere ulaşır. Orada bir çukur açılmıştır. Çukurun ortasında küçük bir çocuk boynundan yakaladığı dişi bir kurdun sütünü emmektedir. Debet çocuğu alarak Nartların ülkesine getirir. Nartlar bu çocuğa “Örüzmek” adını verirler. Örüzmek büyütür ve Nartların lideri olur.

Destanlarda Nartların annesinin adı “Satanay Biyçe” olarak geçer. Destanlarda anlatıldığına göre Nart kadınlarına yün eğirmeyi, dikiş dikmeyi, ekme pişirmeyi, kumaş dokumayı öğretir.

Alavgan ve Karaşavayında

Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatıldığına göre Nart Debet’in on dokuz oğlu vardır. En büyük oğlunun adı Alavgan’dır.

Nart destanlarında Alavgan’ın mucizevi özelliklere sahip Gemuda adında bir atı vardır.

Alavgan’ın Emegen kadınıyla evlenmesinden doğan oğlu da Karaşavay’dır. Alavgan atı Gemuda’yı Karaşavay’a verir. Nartların en güçlülerinden olan Karaşavay uzun bir süre gücünü onlardan saklar.

Nartlar bir gün Örüzmek liderliğinde Emegeneler ülkesine yağmacılık yapmak üzere gider. Karaşavay’da bu akına katılmak istediğini söyler ancak fazla güçlü olmadığı için kabul edilmek istenirse de daha sonra kabul edilir ve bu akın sırasında gücünü Nartlara gösterir.

Karaşavay’ın hâlâ atıyla birlikte Elbruz Dağı’nda yaşadığına inanılır.

Fuk

Nart destanlarında Fuk ya da Kızıl Fuk adını taşıyan ve Nartlara çok eziyet ektiren bir kötü karakter vardır. Fuk, Nartların prensi ve hâkimidir. Hem yeryüzünde hem gökyüzünde yaşar.

Emegenler

Karaçay-Malkar Nart destanlarında “Emegen” adı verilen ve Nartların düşmanı olan devlerden bahsedilir. Emegenler akılsız yaratıklar olmalarına rağmen Nartlardan on kere daha güçlüdürler. Ancak soğuğa dayanıksız oldukları için kış geldiğinde yer altındaki mağaralarda yaşarlar.

Sosurka-Sosuruk

Nart destanlarında Sosurka'nın bir granit taşından doğduğu anlatılır. Karaçay-Malkar dilinde *Sosuruk* ve *Sosurka* adları “granit soyunan” anlamına gelir.

Destanlarda Sosurka akıllı ve kurnaz bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

Karaçay-Malkar Nart destanlarına Kafkasya dışındaki bazı coğrafi bölge adlarına rastlanması, bu toponimlerin Nart destanlarının oluşum sürecinde kuzeyden Kafkasya'ya gelen Türk kökenli göçebe kavimler tarafından taşındığını belgelemektedir. Karaçay-Malkar Nart destanında Kafkasya'dan İdil Irmağı'na kadar uzanan bu geniş coğrafyanın izlerini görmek mümkündür.

Kahramanlık Destanları

Tarihî Destanlar:

Biynöger

Biynöger destanı Karaçay-Malkar halk edebiyatının en eski örnekleri arasında yer alır. Destanda, Av Tanrısı Apsatı'nın kızının bedduasına uğrayarak yalçın bir kayanın başında kalan avcı Biynöger'in ölümü anlatılmaktadır.

XIII-XIV. yüzyıllardan kaldığı tahmin edilen Biynöger destanının halk arasında çeşitli varyantları yaşamaktadır.

Karça

Karaçay-Malkar destanları içinde en önemli yeri tutanlardan biri, Karaçay-Malkar halkının atası sayılan Karça'nın destanıdır. Halk arasında hikâye ve rivayet biçiminde anlatılan bu destanın manzum şekli de vardır.

Halktan derlenen hikâye, rivayet ve destanlar Karaçay halkının efsanevi ceddini Karça adında bir beye dayandırır. Toplanan bütün rivayetlerde Karça, Karaçay halkını toparlayan ve onları bugünkü yurtlarına yerleştiren bir bey olarak karşımıza çıkar.

Destanlarda Karça adının anlamı konusunda ortak bir fikir yoktur. Kimi rivayetlerde onun bir cenaze sırasında yas tutmak için giydiği Kara giysilerinden dolayı Karça olarak adlandırıldığını ileri sürülürken, kimi rivayetlere göre yeni doğduğunda kar gibi bembeyaz olduğu için “kar gibi” anlamına gelen Karça adının verildiği anlatılmaktadır.

Karça adlı beyin Karaçay tarihindeki yeri, gerçek bir şahsiyet mi yoksa halkın

hayal ürünü bir kişilik mi olduğu konusu, günümüzde Karaçay tarihinin olduğu kadar Karaçay halk edebiyatının da henüz tam olarak aydınlatılamamış konularından biridir.

Karaçaylar arasında Karça ile ilgili derlenmiş destan ve rivayetlerin her biri farklı bilgi ve ayrıntılar içermekte, Karça'nın kim olduğu, nereden geldiği konuları çoğu zaman birbirine karışmaktadır. Bu destan ile ilgili rivayetlerde karşımıza çıkan *anakronizm* (zaman yanılması) ve *kontaminas* (birkaç hikâyenin tek bir hikâyeye eklenmesi) gibi olaylar, Karça destanının halk arasında doğrudan sonra aradan geçen yüzyıllar boyunca gelişip geliştiğini, Karça'nın yaşadığı zamandaki olaylarla, ondan birkaç yüzyıl sonra meydana gelen olayların birbirine karıştırıldığını ve neticede destanın bugünkü hâlini aldığı anlaşılmaktadır.

Cantuvgan

Halk arasında yaygın olan inanca göre, Karaçay halkının atası sayılan Karça adlı beyin Cantuvgan adında bir oğlu vardır. Cantuvgan bütün zamanını dağlarda avcılık yaparak geçirmiştir. İnanışa göre Cantuvgan aşırı derecede avlandığı için Av Tanrısı Apsatı'nın lanetine uğrar ve av sırasında Adılsuv vadisindeki dağlarda ölür. Karaçaylar Karça'nın tek oğlu Cantuvga'nın ölümüyle onun soyunun kurduğuna, beyliğin ise kızıyla evlenen Kırımşahval'a geçtiğine inanırlar

Kaşaşvbiy ile Goşayah Biyçe

Karaçay beyi Kaşaşvbiy ile onun güzelliği dillere destan karısı Goşah Biyçe'nin hazin hikâyesi anlatılır.

Çüyeldi

Çüyeldi veya Çüyerdin adını taşıyan Karaçay-Malkar destan kahramanının orta çağda yaşadığı sanılmaktadır. Destan nazım (cır) hâlinde olduğu gibi, nesir (tavruh) şeklinde de halk arasında yaşamaktadır.

İbak oğlu Aznavur

Halk arasında rivayet edildiğine göre, Ogarı Malkar bölgesinin hâkimi olan Abaylar soyu ile Canhotlar soyu arasında uzun süreden beri bir düşmanlık yaşanmaktadır. Abaylar Canhotların İbak'ı öldürüp malına mülküne sahip olmayı düşünmektedirler. İbak'ın Aznavur adında tek oğlu vardır. O devirdeki geleneklere göre, büyütülüp yetiştirilmek üzere Kaytuk Oğlu Hamza Bey adında bir soyluya "atalığa" verilmiştir. Abaylar bu durumdan habersizdir.

Aznavur yiğit, gözü pek bir delikanlı olarak Malkar ülkesine döndüğünde Abaylar Canhotların İbak'ı öldüremeyeceklerini anlarlar. Kendilerine bir zararının dokunmasından çekinirler ve Aznavur'u kendi kızları Karakümüş ile evlendirerek onunla akraba olurlar.,

Destanda Aznavur'un kahramanlıkları ve nasıl öldüğü anlatılır.

Bekmırza ile Kaysın

Bu destanda Karaçay-Malkar beylerinin Aydabol soyuna mensup Cabo Biy'in iki oğlu, Bekmurza ile Kaysın'ın ölümleri konu edilmektedir.

Sarıbiy ile Karabiy

Bu destanda Aydabol beyin iki oğlu Sarıbiy ile Karabiy'in kahramanlığı dile getirilirken, Karaçay-Malkarlar ile onların Kafkas dağlarının ardında yaşayan komşuları Svanlar arasındaki bir mücadele de konu edilmektedir.

Misirbiy

Bu destan hayatları yağmacılık ve savaşla geçen Kafkas asilzadelerinin hayatlarından bir kesit sunmaktadır. Destanın başkarakterleri olan Karacav Oğlu Misirbiy ile Kubadiy Oğlu Bekmurza Osetlerin Digor kabilesine mensup iki asilzadedirler.

Batok Bey

Kabardey prenslerinden Batok Beyin destanı da mitolojik unsurlar taşımaktadır. Bu destanda, eski Karaçay-Malkar inançlarında önemli tabiat tanrılarında biri olan Aştator'un lanetine uğrayan Batok Bey konu edilir.

Tatarkan

“Tatarkan” adlı tarihî destanda Karaçay'ın Bagatır soyuna mensup Batıda Oğlu Tatarkan'ın kahramanlığı anlatılır.

Candar

“Candar” adlı destanda Karaçaylı bir çoban olan Cılcıkçı Oğlu Candar'ın Abaza eşkıyalarına karşı gösterdiği yiğitlik anlatılır. Destanda sözü edilen olay 19. yüzyıl başlarında meydana gelmiştir.

Zavurbek

“Zavurbek” adlı destanda, Abaza eşkıyalarının saldırısına uğrayan Zavurbek adında bir Karaçaylının trajik hikâyesi dile getirilir.

Kara Mussa

“Kara Musa” destanı, Karaçay'ın Keçeruk soyundan Kara Musa adlı bir gencin Kabardey prenslerine ve Ruslara karşı verdiği kahramanca mücadeleyi anlatır.

Ruslara karşı Karaçayların bağımsızlığını ve millî gururunu ölümü pahasına savunan Kara Musa günümüzde bile Karaçay-Malkar halkının millî kahramanları arasında sayılmakta ve hikâyesi dillerden düşmemektedir.

Kobanlamı Koy Bölek

Bu destan 19. yüzyılda, Karaçaylar ile onların Kafkas dağlarının ardında yaşayan komşuları Megreller arasında geçen bir savaşı konu alır.

Ekinçi Emina

“Orusbiyeler” diye de anılan ikinci veba salgınını anlatan bir destandır. Bu salgında çok sayıda Karaçay soyuna mensup kişi hayatından olur.

Barak

19. yüzyıl sonlarında yaşanmış olaylardan biri de Karaçay destanlarına konu olarak Karaçay-Malkar halk edebiyatındaki yerini alırken, halk şairlerinin güçlü hafızalarının yardımıyla unutulmadan günümüze kadar anlatılan Barak’ın hikâyesidir.

Yaşlı Karaçayların anlattıklarına göre Barak, Karaçay’ın Kart Curt köyünde yaşamakta olan Sılpağar sülalesinden Deboş’un oğludur. Fakirlik ve çaresizlik yüzünden Karaçay’dan ayrılıp Kabardey’de Abuklar adı verilen zengin bir Kabardey sülalesinin yanına at çobanı olarak girer. Beş yıl boyunca orada çalışan Barak hakkını alıp ayrılmak istediğinde, Abuklar Barak’ın ücretini ödemediği için yanlarından kovarlar. Barak bu haksızlığa dayanamaz ve Abukların at sürülerinden iki atı çalıp götürür. Abukların şikâyeti üzerine Barak yakalanır ve Sibiry’a sürgüne gönderilir. Kendisinden bir daha haber alınamayan Barak için Karaçay halkı şairleri bir destan söylerler ve bu destan kısa zamanda halk arasında yayılır.

Gapalav

19. yüzyılda Karaçay’ın Sılpağar soyuna mensup Tomay Oğlu Gapalav’ın haksız yere öldürülüşü halkın yüreğinde derin acılar bırakmış ve Karaçay-Malkar halk ozanları Gapalav için destan tarzında ağıtlar yakmışlardır.

Bu hikâye 1905 yılında Kafkasya’dan Türkiye’ye göç eden Karaçaylar arasında da günümüze kadar korunmuştur.

Karaçay-Malkar Destanlarına Konu Olan Kabardey Prensleri

Kabardeyler Kafkasya’da Karaçay-Malkarlıların hayatlarını sürdürdükleri Kafkas sıradağlarının kuzeyindeki geniş düzlüklerde 15. yüzyıldan beri hâkimiyet kurarak, Kafkas halkları üzerinde etkili olan bir Çerkez boyudur. 15. yüzyılda Kabardeyler üzerinde hükümdarlığını ilan eden İnal adlı bir Han’ın soyundan gelen aileler Kabardey Çerkezleri arasında “pşi” olarak adlandırılan prens tabakasını meydana getirmişlerdir.

Karaçay-Malkar halk edebiyatından Kabardey prenslerinin kahramanlıklarını anlatan destanlara da rastlanmaktadır. Bu destanların Kabardey halk edebiyatında yer almamasına karşılık, Karaçay-Malkar halk edebiyatında zengin bir yer tutması ilginçtir. Karaçay-Malkar halkı bu destanlardaki kahramanları o kadar benimsemiştir ki Açemez ve Cansoh gibi Kabardey destan kahramanlarını artık Karaçay-Malkarlı olarak kabul etmektedirler. Ancak tarih gerçekler bu kahramanların Kabardey prensleri olduklarını göstermektedir.

Karaçay-Malkar halk edebiyatında yer alan Kabardey prenslerinin kahramanlıklarına ait destanlar şunlardır:

Açemez

“Açemez” destanı, Kırım Hanlarına karşı savaştan Açemez’in mücadelesini anlatır. Kırım Hanı ordusuyla birlikte Kafkasya’da Açemez’in köyüne gelir. Açemez ise o gün ava çıkmıştır. Açemez’in güzel karısını gören Han ona sahip olmak ister. Köye dönen Açemez Kırım Hanını öldürür ve şerefini kurtarır.

Cansohlar

“Cansohlar” adlı Karaçay-Malkar destanında Cansoh oğlu Cüze (Sujey) ile Kaziy Oğlu Hatohşuk adlı Kabardey prensleri arasındaki iktidar mücadelesi anlatılır.

Cansohlar destanı tarihte meydana gelmiş gerçek bir olayı anlatmakta ve gerçekten yaşamış tarihî şahsiyetleri konu edinmektedir. Destana konu olan Cüze’nin babası Cansoh ile Hatohşuk’un babası Kaziy Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan kişilerdir.

Kaytuk Oğlu Aslanbek

Kabardey prenslerinin Kaytuk soyundan gelen Aslanbek’in destanı da Kabardey prenslerinin hayatlarını konu alan Karaçay-Malkar destanları arasındadır.

Hatohşuk Oğlu Canbolat

Bu destana konu olan Hatohşuk Oğlu Canbolat, 19. yüzyılda yaşamış bir Kabardey prensidir.

Canbolat Kabardey prenslerinden Hatohşuklar ile Besleney Çerkezlerinin prens soyu Kanuhlar arasında yıllardan beri süren düşmanlığı bitirmek için Kanuhların kızı Haniy’i kaçırarak evlenir. Ancak Kanuhlar kızlarını evlatlıktan reddederler. Daha sonra Canbolat bir tartışma sonucu kayınbiraderini öldürüp Karaçay’daki atalıklarının yanına kaçar. Kanuhlar Canbolattan intikam almaya yemin ederler. Bir gün Canbolat’ın yolu Kanuhların bölgesine düşer. Bunu haber alan Kanuhlar ona pusu kurarak öldürürler.

Destanlarda Eski Karaçay-Malkar Toplumsal Yapısının İzleri

Karaçay-Malkar halk edebiyatının bazı ürünleri eski Karaçay-Malkar toplumundaki sosyal tabakalaşmaya dair izler taşımaktadır. Bu tabakalaşmanın izleri 21. yüzyılda bile toplumda etkisini hissettirmektedir. Karaçay-Malkar toplumu şu sosyal tabakalardan oluşuyordu:

1. “Biy “ya da “Tavbiy” adını alan bey soyları
2. “Çanka” adını alan ikinci bey soyları.
3. “Özden” adını alan ve hür halk tabakasını oluşturan soylar.
4. “Azat” adını alan azat edilmiş köle soyları.
5. “Kul” adını alan ve kendi aralarında çeşitli alt gruplara ayrılan köle soyları.

Sosyal tabakalar arasında kimi zaman açık, kimi zaman gizliden gizliye daima bir mücadele ve sürtüşme mevcuttu. Özellikle soylu ve güçlü ailelerin köle tabakasından gelenlere yaptıkları haksızlıklar pek çok destan ve ağıtın doğmasına vesile olmuştu. Bunlara örnek olarak aşağıdaki destanları verebiliriz:

Atabey

Çerek Irmağı'nın yukarı kısımlarında Ulu Malkar bölgesinin beyleri olan Abaylar sülalesinin, köle soyundan gelen Atabiy'e yaptıkları zulmü anlatan destan, eski Karaçay-Malkar toplumsal yapısı içerisinde sosyal tabakalar arasındaki ilişkilere ve mücadelelere bir örnektir.

Bekbolat

“Bekbolat” adlı destanda da sosyal tabakalar arasındaki mücadele konu edilmektedir.

Akbiyçe ile Ramazan

Karaçay-Malkar destanları arasında eski Karaçay-Malkar toplumsal yapısında son derece önemli olan sosyal tabakalaşmanın sert ve tutucu gelenekleri yüzünden birbirine kavuşmayan sevgililerin trajik hikâyelerini konu alan örnekler de vardır. Karaçay-Malkar toplumunu oluşturan sosyal tabakalar arasında, her tabaka ancak kendi içinden evlenebilmekteydi. Özellikle “özden” adı verilen hür tabaka mensuplarıyla “kul” adı verilen köle mensuplarının evlenebilmesi mümkün değildi.

Bu destanda Karaçay'ın özden soyundan olan Akbiyçe ile köle tabakasına mensup Ramazan arasındaki sevgi ve ailelerin engellemesiyle iki sevgilinin trajik sonunu anlatır.

Kafkas-Rus Savaşlarının Destanlara Yansıyan İzleri

Tarihî kahramanlık destanları arasında Karaçayların Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesini anlatan destanlarda vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

Hasavka

Bu destan 1828 yılında Karaçayların Rus ordusuna karşı yaptıkları “Hasavka” savaşını anlatır. Bu savaşta kahramanca çarpışarak ölen Umar adlı Karaçaylı için bir destan söylenmiştir.

Hoj

Kafkas-Rus savaşlarının artmasından sonra Çerkezlerin Ruslara karşı verdikleri kahramanca mücadele Karaçay-Malkar edebiyatında “Hoj” adlı bir destanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Rusların bir Çerkez köyü olan “Hoj” da yaptıkları katliamı anlatır.

Stambulga Ketgenleri Cırları (İstanbul'a Gidenlerin Şarkısı)

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya'nın Rus hâkimiyetine girmesinden sonra yüz binlerce Kafkasyalı muhacir göç yollarına düşerek Osmanlı topraklarına sığııırlar. Özellikle Çerkez boyları bu göç sırasında büyük ölçüde nüfus kaybına uğıırlar.

Kafkasya'da kalan Karaçaylar bu muhacirlere gemilerle İstanbul'a gittikleri için "Stampulçula" (İstanbul yolcuları) adını verirler. Halkın yüreğinde derin acılar bırakan bu göç hareketi halk arasında çeşitli ağıtların ve destanların doğmasına yol açar.

Eski Askerçile (Eski Askerler)

Kafkasya'nın Rus hâkimiyetine girmesinin ardından Karaçay bölgesi de Rus Çarlığı'nın idaresi altına alınır ve burada da Rusya'nın kanunları geçerli olur. 1877-1878 Rus-Türk savaşında Rusya, ordusunu takviye etmek için Kafkas halklarından da gençleri zorla askere alır. Bu savaşta yüze yakın Karaçay delikanlısı Rus ordusuyla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşır. O dönemde savaşan Karaçay gençleri için yazılan bir destandır.

Yapon Uruşha Ketgenle (Japon Savaşına Gidenler)

1904 yılındaki Rus-Japon savaşında yine Rusya ordularını takviye etmek için Karaçay gençlerini askere alır. Rus ordusunda Japon savaşına götürülen Karaçay delikanlıları ata yurtlarından binlerce kilometre uzakta kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir savaşta kanlarını dökerler. Halkı derin bir acıya boğan bu savaşla ilgili pek çok destan halk arasında yayılır.

Sonuç

Eserin sonuç bölümünde kısaca destanlardaki özellikler gösterilmiştir.

Karaçay-Malkar halk edebiyatında destan tarzında söylenen tarihî şarkılar (cırlar) önemli yer tutar. Yazının olmadığı bu dönemlerde "cırcı" adı verilen halk şairleri önemli olayları destan biçiminde şarkı (cır) hâline getirerek bu olayların ve kişilerin yüzyıllar boyunca yaşamasını sağlamışlardır.

Karaçay-Malkarların tarihî destanlarında bir olay anlatılırken "tukum" adı verilen soylarının adı ile anıldıkları dikkati çekmektedir. Bu sayede savaş, yağmacılık, vb. kendi halklarını yakından ilgilendiren toplumsal olaylar karşısında kahramanlık veya korkaklık gösterenlerin, bunun şerefini ya da utancını yalnız kendilerinin değil soylarının da taşıması amaçlanmaktadır.

Karaçay-Malkar destanlarının yalnızca Karaçay-Malkar toplumunun sosyal tarihini değil, komşu yaşadıkları Kabarvey ve Besleney Çerkezlerinin, Abazaların, Gürcülerin, Osetlerin de toplumsal yapılarını, kültürlerini, sosyal hayatlarını ve dünya görüşlerini yansıttıkları görülmektedir.

Destanlar Kafkasya'da kabileler arasında yağmacılık, soygun, esir alma gibi

savaşa ve mücadeleye dayalı bir hayatın hüküm sürdüğünü bize göstermektedir.

Destan metinleri iyi tahlil edildiğinde Kafkas halkları arasındaki savaş ve mücadelenin hiçbir zaman etnik ve millî karakter taşımadığı, yalnızca ekonomik sebeplere ve siyasi güç elde etmeye dayalı olduğu görülmektedir.

Bu eserin sonunda yer ve kişi adları diziniyle Karaçay-Malkar destanları ile ilgili çalışma yürütenlere yardımcı olması amacıyla bir kaynakça yer almaktadır.

Bu eserle birlikte proje kapsamında 37 Karaçay-Malkar destanı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Türkiye Türkçesinde fazla bilinmeyen bu destanları dilimize kazandıran Doç. Dr. Ufuk Tavkul'u kutluyoruz.